

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

زمان چاپ: ۱۴۰۲/۰۸/۰۲

شماره مجوز مجله: ۸۰۴۰۰

هنر از دیدگاه قرآن

زهرا کاظمی سربنانی^۱، نجمه فلسفی^۲

۱- کارشناسی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید باهنر کرمان

۲- کارشناسی ارشد هنرهای اسلامی گرایش نگارگری، دانشگاه تهران

z.kazemi.0014@gmail.com

چکیده

هنر در لغت به معنای «فن، صنعت، علم، معرفت، امری توأم با ظرافت و ریزه‌کاری آن درجه از کمال که فراست و فضل را در برداشته و نمود آن صاحب هنر را برتر از دیگران بنمایاند، کیاست، زیرکی، خطر و اهمیت، لیاقت، کفایت و کمال» آمده است. هنر در مفاهیم دیگری نیز، از جمله «عشق» و «حقیقت» آمده است. ابزارهای هنری، یکی از رساترین، بلیغ‌ترین و کاری‌ترین ابزار ابلاغ و تبلیغ پیام است. در واقع، هنر نیز یک شیوه بیان است، یک شیوه ادا کردن است، منتها این شیوه بیان از هر شیوه تبیین دیگر، رساتر، دقیق‌تر، نافذتر و ماندگارتر است. اگر زبان علمی یا عادی دارای این ویژگی و بیان مستقیم حقایق است، زبان هنر نیز، این ویژگی را دارا خواهد بود که بیان غیر مستقیم همین حقایق است، با این تفاوت که زبان هنر، بیانگر حقایق به صورت واقعی آنها نیست؛ بلکه بر عنصر تخیل استوار است.

کلمات کلیدی: هنر و قرآن، عشق، حقیقت

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

مقدمه

در قرآن مطلبی که مستقیماً به هنر اشاره‌ای داشته باشد نیست ولی با توجه به سوره‌ها و آیه‌های آن، قرآن سراسر از هنر است. و مصداقاً به هنر می‌پردازد و چه بسا به آن جهت می‌دهد. مثلاً در مورد شعر که قرآن «شعر عرب را به عنوان هنر محکوم نمی‌کند، چرا که همین هنر اگر در اختیار افراد مؤمن و صالح قرار گیرد ارزشمند و به سود جامعه و مورد ستایش و تکریم است»

و در قرآن کریم آن دسته از شاعرانی مورد سرزنش هستند که پیشوای گمراهی می‌باشند و آن شاعرانی که به خدا ایمان آورده و عمل نیکو انجام می‌دهند و همیشه به یاد خداوند هستند از آن گروه استثنا می‌باشند. (شعراء آیات ۲۲۴ تا آخر سوره نگاه شود).

جایگاه هنر در اسلام

در این دنیای بزرگ، هر جا که سخن از هنر و زیبایی است توجه انسان‌ها به آن جلب شده است چرا که انسان‌ها اساساً علاقه‌مند به هستی‌شناسی، زیبایی‌شناسی و معرفت خداوند و آفریده‌های زیبای باری تعالی هستند. رسول‌الله (ص) می‌فرماید: «ان‌الله جمیل یحب الجمال» خداوند زیباست و زیبایی‌ها را دوست دارد. (صحیح مسلم، ج ۱، ص ۹۳) معنای این حدیث چیست؟ زیبایی خداوند در چیست و چه چیزهایی نزد خداوند زیبا هستند؟ علامه «ابن قیم» زیبایی خداوند را در چهار چیز عنوان می‌کند: زیبایی ذات خداوند، زیبایی اسم‌های خداوند، زیبایی صفات خداوند و زیبایی افعال خداوند، زیباترین چیز ذات خداوند متعال است، به همین جهت بهترین و زیباترین نعمت در بهشت که بهشتیان از آن شادمان می‌گردند نگاه به چهره خداوند متعال است و این بالاترین و بزرگترین نعمت در بهشت است، حتی در برخی از روایات آمده است که وقتی اهل بهشت پروردگارش را ملاقات می‌کنند همه نعمت‌های بهشت را فراموش می‌کنند.

اسلام در قالب هنر

و به همین خاطر است که اسلام از آغاز در قالب هنر ارائه شد چون در آن زمان شاعران و سخنوران توانا و قدرتمند، فراوان بودند، قرآن در بلندترین، عالی‌ترین و کامل‌ترین شکل بیان هنری بر سینه محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) فرود آمد. قرآن از لحاظ زبان هنری بی نظیر و استثنائی است و یکی از وجوه اعجاز و ماندگاری آن همین قالب هنری آن است.

رابطه قرآن با هنر

ابزارهای هنری، یکی از رساترین، بلیغ‌ترین و کاری‌ترین ابزار ابلاغ و تبلیغ پیام است. در واقع، هنر نیز یک شیوه بیان است، یک شیوه ادا کردن است، منتها این شیوه بیان از هر شیوه تبیین دیگر، رساتر، دقیق‌تر، نافذتر و ماندگارتر است. اگر زبان علمی یا عادی دارای این ویژگی و بیان مستقیم حقایق است، زبان هنر نیز، این ویژگی را دارا خواهد بود که بیان غیر مستقیم همین حقایق است، با این تفاوت که زبان هنر، بیانگر حقایق به صورت واقعی آن‌ها نیست؛ بلکه بر عنصر تخیل استوار است. به عنوان مثال، برای نشان دادن اهمیت انفاق در راه خدا، گاهی می‌گوییم: «هر کس برای خشنودی خدا اموال خود را انفاق کند» چند برابر آن پاداش خواهد داشت. قهراً این سخن، یک بیان واقعی یا عادی و یا علمی است. اما هنگامی که همین مفهوم را در آیه ۲۶۱ سوره بقره، مشاهده می‌کنیم، می‌بینیم، قرآن کریم این تعبیر را در قالب یک بیان «هنری» در آورده و در آن، یک رابطه جدید بین انفاق و دانه گندم به تصویر کشیده شده است: «کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می‌کنند، همانند بذری هستند که هفت خوشه برویاند».

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

بنابراین قرآن کریم، برای عمق بخشیدن و محکم‌تر کردن مظلوم و مقصود مورد نظر در ذهن مخاطب از یک شیوه هنری سود برده است.

در یک نگاه کلی، چنین می‌توان گفت: هر چند در قرآن کریم، به صراحت آیه‌ای درباره هنر و ارزش آن وارد نشده است، ولی از آن‌جا که دعوت قرآن کریم و اسلام به چیزهایی است که در فطرت آدمی است، میل به زیبایی و استفاده از شیوه‌های مختلف هنری برای جذب بیشتر از امور فطری است که در وجود انسان است و قهراً قرآن کریم می‌بایست، به گونه‌ای به زیبایی هنر و ارزش آن پرداخته باشد.

هنر خط و بقای نص قرآن:

چنان که تاریخ به ما گزارش کرده است، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و اله) از نخستین روز نزول قرآن به مساله کتابت قرآن توجه تام داشته، عده‌ای از اصحاب را به عنوان «کاتبان وحی» به این کار مأمور نموده بودند. هر گاه آیه یا سوره‌ای نازل می‌شد، حتی اگر شب هنگام بود، یکی از کاتبان را احضار کرده، آیات را بر او املاء می‌نمود. این تلاش و نیز عنایت مسلمانان به حفظ قرآن به عنوان یکی از وظایف تقوایی باعث حفظ قرآن شده است. بعد از جمع‌آوری قرآن و یکدست شدن قرائتان در عهد عثمان، تلاش‌های بسیاری برای کتابت مجدد همراه با ضبط رسای واژگان اعراب آن و علایم دیگر انجام گرفت.

باید توجه داشت که از جمله عواملی که باعث اختلاف مسلمانان در قرائت قرآن شد نارسایی کاتبان بوده است که پس از آن با درک این مشکل، با همت خوشنویسان متبحر، قرآن به شیوه صحیح و رسایی نگاشته شد. اولین خوشنویس که به نگارش قرآن همت گمارد، خالد بن ابی‌الهیاج بود. این سنت در سده‌های مختلف با توجه به ضرورت استنساخ قرآن ادامه یافت. امروزه تقریباً تمام قرآنهای موجود به جای استفاده از حروفچینی، به دست پرتوان خوشنویسان تهیه می‌شود. بنابراین خوشنویسی قرآن، افزون بر حفظ و انتشار از پراکندگی قرائتان جلوگیری نموده و رغبت مسلمانان را به تلاوت قرآن افزوده است.

بررسی جوانب گوناگون هنر در قرآن:

۱- هنر صوت در قرآن

عالی‌ترین هنر در پیوند با صوت و صدا در اسلام تلاوت قرآن است. گرچه هرگز نام موسیقی بر آن اطلاق نشده، تلاوت قرآن با صدای خوش همواره مورد ستایش پیشوایان دین قرار گرفته است. (۳) و در خود قرآن نیز تاکید شده که آن را به لحنی خوش و با حالت ترتیل بخوانید. مزمل/سوره ۷۳، آیه

۲- هنر بیان در قرآن

خداوند در سوره مبارکه الرحمن می‌فرماید: «انسان را آفرید و به او بیان و سخن گفتن را آموخت.» علامه طباطبائی در تفسیر المیزان در ذیل این آیه مبارکه می‌فرماید: «بیان قدرت بر سخن از اعظم نعمت و آلاء ربانی است، که برای بشر موقف انسانیش را حفظ نموده، به سوی هر خیری هدایتش می‌کند.»

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

۳- هنر قصه در قرآن:

و یکی از شیوه‌های جذب مخاطبین و تاثیرگذاری مطالب بیان مطالب در قالب داستان است که در تعالیم انبیاء الهی و کتاب‌های آسمانی و آموزش‌های دینی هم از این شیوه مؤثر برای القاء پیام و تأثیر تربیتی اجتماعی و فردی، آن مورد توجه قرار گرفته است.

سید قطب بصورت مشروح‌تری به این تصویر سازی هنری قرآن پرداخته و در زمینه داستان‌های قرآن می‌گوید: «گاهی اول نمایش فشرده واقعه را می‌دهد، سپس بیان تفصیلی آن از اول تا آخر می‌آید، مثل داستان اصحاب کهف. گاهی هدف و عاقبت داستان، در اول بیان می‌شود و سپس داستان از آغاز، گام به گام و لحظه به لحظه بیان می‌گردد. گاهی به طور ناگهانی، انسان در مسیر داستان قرار می‌گیرد و به همان شکل ادامه می‌یابد، تا جایی که راز این شروع ناگهانی یک مرتبه برای قهرمان داستان یا خواننده و شنونده آشکار می‌شود، مثل داستان موسی و خضر و آن مسافرت عجیب و همسفری شگفت آن دو، که در سوره کهف آمده است. در چنین مواردی هدف در طرح ناگهانی قصه تأمین می‌شود.

۲- هنر نوشتن در قرآن:

خداوند در قرآن به قلم نیز ارزش داده و به آن سوگند یاد کرده است: «سوگند به قلم و آنچه با قلم می‌نویسند.» و این آیه مبارکه اهمیت نوشتن را می‌رساند که چقدر با ارزش است. خدای سبحان در این آیه به قلم و آنچه با قلم می‌نویسند سوگند یاد کرده، و از ظاهر سیاق بر می‌آید که منظور از قلم مطلق قلم، و مطلق هر نوشته‌ای است که با قلم نوشته می‌شود، و از این جهت این سوگند را یاد کرده که قلم و نوشته از عظیم‌ترین نعمت‌های الهی است، که خدای تعالی بشر را به آن هدایت کرده، بوسیله آن حوادث غایب از انظار و معانی نهفته در درون دل‌ها را ضبط می‌کند... بنابراین، سوگند خوردن خدای تعالی به قلم، و آنچه می‌نویسند سوگند به یکی از نعمت‌ها است.

مسئله رنگ‌ها در قرآن

چند مثال بالا نمونه‌ای از جلوه‌های هنری قرآن بود که بدون این که به طور مستقیم به مقوله هنر بپردازد مطالب گهربار خود را در غالب هنرهای گوناگون بیان می‌کند، که اگر بخواهیم درباره جلوه‌های هنری گوناگون قرآن اعم از داستان، رنگ، حساب و هندسه، بیان. قلم و... بحث کنیم بحث طولانی می‌شود، به همین جهت تنها به ذکر شماره آیات و نام سوره‌هایی که در آنها به نوعی مساله رنگ‌ها در آنها مطرح شده است اکتفا می‌شود:

هنر خط و بقای نص قرآن:

چنان که تاریخ به ما گزارش کرده است، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و اله) از نخستین روز نزول قرآن به مساله کتابت قرآن توجه تام داشته، عده‌ای از اصحاب را به عنوان «کاتبان وحی» به این کار مأمور نموده بودند. هر گاه آیه یا سوره‌ای نازل می‌شد، حتی اگر شب هنگام بود، یکی از کاتبان را احضار کرده، آیات را بر او املاء می‌نمود. این تلاش و نیز عنایت مسلمانان به حفظ قرآن به عنوان یکی از وظایف تقوایی باعث حفظ قرآن شده است. بعد از جمع اوری قرآن و یکدست شدن قرائتان در عهد عثمان، تلاش‌های بسیاری برای کتابت مجدد همراه با ضبط رسای واژگان اعراب ان و علایم دیگر انجام گرفت. باید توجه داشت که از جمله عواملی که باعث اختلاف مسلمانان در قرائت قرآن شد نارسایی کاتبان بوده است که پس از ان با درک این مشکل، با همت خوشنویسان متبحر، قرآن به شیوه صحیح و رسایی نگاشته شد.

اولین خوشنویس که به نگارش قرآن همت گمارد، خالد بن ابی الیهیاج بود. این سنت در سده‌های مختلف با توجه به ضرورت استنساخ قرآن ادامه یافت. امروزه تقریباً تمام قرآن‌های موجود به جای استفاده از حروفچینی، به دست پرتوان خوشنویسان تهیه

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

می‌شود. بنابراین خوشنویسی قرآن، افزون بر حفظ و انتشار از پراکندگی قرائت‌ان جلو‌گیری نموده و رغبت مسلمانان را به تلاوت قرآن افزوده است.

مسلمانان در قرائت قرآن شد نارسایی کتابت‌ان بوده است که پس از ان با درک این مشکل، با همت خوشنویسان متبحر، قرآن به شیوه صحیح و رسایی نگاشته شد. اولین خوشنویس که به نگارش قرآن همت گمارد، خالد بن ابی‌الهیاج بود. این سنت در سده‌های مختلف با توجه به ضرورت استنساخ قرآن ادامه یافت. امروزه تقریباً تمام قرآن‌های موجود به جای استفاده از حروفچینی، به دست پرتوان خوشنویسان تهیه می‌شود. بنابراین خوشنویسی قرآن، افزون بر حفظ و انتشار از پراکندگی قرائت‌ان جلو‌گیری نموده و رغبت مسلمانان را به تلاوت قرآن افزوده است.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

منابع

۱. مجله فقه، شماره چهارم و پنجم، ویژه هنر، تابستان و پائیز ۱۳۷۴، ص ۱۳، ۲.
۲. مجله فقه، شماره چهارم و پنجم، ویژه هنر، تابستان و پائیز ۱۳۷۴، ص ۱۲، ۳.
۳. مجله فقه، شماره چهارم و پنجم، ویژه هنر، تابستان و پائیز ۱۳۷۴، ص ۱۴، ۴.
۴. مزمل / سوره ۷۳، آیه ۴.
۵. رحمن/سوره ۵۵، آیه ۳ و ۴.
۶. طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۱۵۷ و ۱۵۸.
۷. قلم/سوره ۶۸، آیه ۱.
۸. مترجم سیدمحمد باقر موسوی همدانی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۶۱۶، ۱۰.
۹. محدثی، جواد، هنر در قلمرو مکتب، ص ۱۵۸، انتشارات سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۶۵.